

РОЗДІЛ 7 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-3.09:141.338

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.40>

ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ РОМАНУ Г. ШКУРУПІЯ «ДВЕРІ В ДЕНЬ»

GENRE SYNCRETISM OF THE NOVEL BY G. SHUKRUPIA «A DOOR INTO A DAY»

Проценко О.А.,

*orcid.org/0000-0003-1422-3427**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української літератури**Запорізького національного університету*

Творчість Г. Шкурупія, теоретика і практика українського панфутуризму, позначена розкутістю думки, прагненням до експериментів. На початку творчого шляху репортаж не відігравав істотної ролі в літературній діяльності письменника, але згодом Г. Шкурупій «знайшов» у ньому нові можливості.

Не зважаючи на наукове дослідження творчого доробку Г. Шкурупія у працях А. Білої, С. Журби, О. Ільницького, О. Сінченка, Я. Цимбал і ін., вбачаємо недостатньо опрацьованим питання мистецьких пошуків Г. Шкурупія в романі «Двері в день». Еклектизм у творчості Г. Шкурупія вказує на синтетичний характер мистецьких пошуків.

В українській літературі початку XX століття традиційні застарілі жанри не задовольняли молодих письменників, які прагнули нового мистецтва, розширення його меж. Роман-експеримент «Двері в день» Г. Шкурупія характеризується синкретизмом художньо-публіцистичних форм. Футурист формальні прийоми цілісної організації фактажу підкріплював різними тематичними та стилістичними засобами, які корелювали між собою.

З'ясовано, що роман «Двері в день» Г. Шкурупія виходить за межі традиційних уявлень про художні твори. У романі оповідь про пошук Теодором Гаєм власної ідентичності, загубленої у реальному житті, вкраплено художні репортажі, своєрідні «...вражіння від подорожі» «старим Дніпром» (відомо, що за два роки до написання роману Г. Шкурупій (у романі – Теодор Гай) та Д. Бузько (у романі – Петро Пустовійт) відвідували місто Запоріжжя, де із дніпровських порогів поставав Дніпрельстан) та стенограму лекції про важливість індустріалізації та будівництва Дніпровської гідроелектростанції – «штучного сонця півдня України».

Наголошено, що автор передає враження від мандрівки (погляд репортерів зосереджений на історичних місцях: Трипільські гори, Дніпро, Канів, Кременчук, Запорозька Січ); опоетизовує запорозькі пороги, які поступаються масштабним обертам, розгорнутих владою технічного прогресу; висловлює позицію щодо руйнування історичного місця і зведення на дніпровських порогах потужної гідроелектростанції.

Г. Шкурупій у романі «Двері в день» втілює дві реальності – художню й публіцистичну. Фікційність задуму підсилює реальність звучання голосу репортерів про будівництво Дніпровської гідроелектростанції. Письменник вдало поєднав різножанрові тексти у спільній текстуальній площині.

Ключові слова: жанр, публіцистика, роман-експеримент, синтез, художній репортаж.

The work of G. Shkurupia, the theoretician and practitioner of Ukrainian panfuturism, is characterized by the freedom of thought, the desire for experiments. At the beginning of his creative career, reportage did not play a significant role in the writer's literary activity, but later G. Shkurupii «found» new opportunities in it.

Despite the scientific study of G. Shkurupia's creative output in the works of A. Belaya, S. Zhurba, O. Ilnytskyi, O. Sinchenko, Ya. Tsymbal, etc., we see the issue of G. Shkurupia's artistic pursuits in the novel «A Door into a Day» as insufficiently studied. Eclecticism in G. Shkurupia's work indicates the synthetic nature of artistic research.

In the Ukrainian literature of the beginning of the 20th century, traditional, outdated genres did not satisfy young writers who sought a new art, expanding its boundaries. G. Shkurupia's experimental novel «A Door into a Day» is characterized by syncretism of artistic and journalistic forms. The futurist reinforced the formal techniques of the integral organization of the factage with various thematic and stylistic means, which correlated with each other.

It has been found that the novel «A Door into a Day» by G. Shkurupia goes beyond traditional ideas about works of art. The traditional novel narrative about Theodore Guy's search for his own identity, lost in real life, is interspersed with artistic reports, a kind of «...impressions from a trip» along «the old Dnieper» (it is known that two years before writing the novel, G. Shkurupii (in the novel – Theodore Guy) and D. Buzko (Petro Pustovoyit in the novel) visited the city of Zaporizhzhia, where Dnirostan rose over the Dnieper rapids) and a transcript of the lecture on the importance of industrialization and the construction of the Dniro Hydroelectric Power Plant – «the artificial sun of southern Ukraine».

It is emphasized that the author conveys his impressions of the journey (the reporters' view is focused on historical places: the Trypil mountains, the Dniro, Kaniv, Kremenchuk, Zaporoz'ka Sich); poetizes the Zaporozhian rapids, which give way to large-scale turnovers deployed by the power of technological progress; expresses a position regarding the destruction of the historical site and the construction of a powerful hydroelectric power station on the Dnieper rapids.

In his novel «A Door into a Day» G Shkurupii embodied two realities – artistic and journalistic. The fictionality of the idea reinforces the reality of the sounding of the reporters' voices about the construction of the Dnipro hydroelectric station. The writer successfully combined texts of various genres in a common textual plane.

Key words: genre, journalism, experimental novel, synthesis, feature reporting.

Постановка проблеми. Творчість Г. Шкурупія позначена розкутістю футуристської думки, прагненням до експериментів. Г. Шкурупій був теоретиком і практиком українського панфутуризму і своєю творчістю стимулював інших до формального експериментування. Письменник активно вступав у дискусії з російськими левітцями, наголошуючи на суттєвій різниці між «Новою генерацією» і ЛЕФом (стаття-відповідь «Сигнал на сполох друзям – фальшива тривога»). За переконаннями Г. Шкурупія, український футуризм не наслідував ні російський, ні італійський футуризм, а розвивався на «... питомому ґрунті власної теорії» [1, с. 146]. Українські футуристи «... надавали перевагу експериментові з жанрами й наративними структурами, «руйнуючи» літературу і відразу натомість створюючи незнані форми. До «літератури факту вдавалися не заради неї самої, а як до можливості поєднувати прийоми журналістики з мистецькими» [2, с. 375–376].

Еклектизм у творчості Г. Шкурупія вказує на «...синтетичний характер мистецьких пошуків «неофутів» [1, с. 145]. Майбутнє мистецтва, за задумом «короля футуроперей», повинно жити за рахунок синтетичного поєднання його різних видів. С. Губарева констатувала, що Гео Шкурупієві, безперечно, вдалося продемонструвати майстерність поєднання прийомів журналістики та мистецтва у репортажних новелах [3, с. 73].

Репортаж, як стверджував Г. Шкурупій, може бути «...дуже консервативною річчю» [цит. за: 4, с. 12]. І якщо на початку творчого шляху репортаж не відігравав істотної ролі в літературній діяльності письменника, то згодом Г. Шкурупій «...уважніше придивився до репортажу і знайшов у ньому нові можливості» [4, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення і аналіз творчого доробку Г. Шкурупія були об'єктом наукових зацікавлень А. Білої, С. Журби, О. Ільницького, О. Сінченка, Я. Цимбал і ін. Вбачаємо недостатньо опрацьованим питання мистецьких пошуків Г. Шкурупія в романі «Двері в день».

Роман-експеримент «Двері в день» Г. Шкурупія характеризується синкретизмом художньо-публіцистичних форм. Письменник надав перевагу матеріалу, базисом якого стала життєвість історії. Футурист формальні прийоми цілісної організації фактажу підкріплював різними тематичними та стилістичними засобами, які корелювали між

собою: «... традиційна оповідь, нотатки подорожного, публіцистика, кіносценарій, репортаж і навіть стенограма лекції» [5, с. 250].

Як уважав Г. Шкурупій, експериментування з архітектонікою форм створювало своєрідну візію майбутнього мистецтва. Окрім боротьби з «... обивательщиною та міщанством од мистецтва», панфутуристи борються за «... свій вплив на революційну молодь» [див.: 1, с. 144] у межах регламентованих тем і соціалістичних замовлень.

Постановка завдання: з'ясувати жанровий синкретизм роману Г. Шкурупія «Двері в день»; проаналізувати особливості поєднання різножанрових текстів у структурі художнього твору.

Виклад основного матеріалу. В українській літературі початку ХХ ст. традиційні застарілі жанри не задовольняли молодих письменників, які прагнули нового мистецтва, розширення його меж. У цей період з'являються експериментальні твори, у яких змішувалися не лише жанри, а навіть види мистецтва (наприклад, кіно). Зокрема, до жанрового синтезу малих жанрів і репортажної форми вдавалися Д. Бузько (документальний репортаж «Голяндія»), О. Мар'ямов (репортажний роман «Вільний порт»), О. Полторацький (репортажна повість «Атака на Гобі») та ін.

«Двері в двері» Г. Шкурупія – експериментальний роман, який виходить за межі традиційних уявлень про художні твори. Автор синтезував ознаки «... бульварного роману, детективної новели, любовного роману, історичного роману з життя первісних людей, кіносценарію, художнього репортажу» [6]. Загальний тон твору досить розпливчатий. Сюжетні лінії схрещуються навколо головного персонажа Теодора Гая – прототип Георгія (Гео) Шкурупія.

В основі роману – історія пошуку людиною власної ідентичності, загубленої в реальному житті, яка прагне «... піти під золоті сузір'я, що блищать над містом, над фабриками, копальнями і над життям» [7, с. 23]. У реконструктивну добу відбувається переосмислення курсу мистецтва, якому необхідно розвиватися паралельно з ідеологічним ученням.

У «Передмові» Теодор Гай розмірковує, що найкращими романістами сучасності можуть бути «... друкарки, бухгалтери, рахівники, кур'єри, зави, помзави, робітники, робітниці, селяни» [7, с. 27]. Він переконаний: люди, їхнє життя і є матеріалом для роману про майбутнє.

Абсурдність існування Теодор Гай спостерігає та відчуває в пивниці. Конфлікт наростає між Теодором Гаєм, його дружиною Марією, Дмитром Гамузом і Степаном Терещуком. Головний персонаж вирішує, що подружнє життя його давить, і він через це «... мусить боротися сам з собою, зі своїм безвіллям, зі своїми сумнівами!» [7, с. 23], перетворюючи хотіння у кволі нереальні мрії. Імітація власної смерті дарує Теодору Гаю шанс на нове повнокровне життя. До цього він відчував себе «... як зацькований вовк, поглядав на ці ненависні йому постаті, і нудьга стискала йому серце» [7, с. 22]. Подальше життя головного персонажа пов'язане з індустріальним містом, де відкривалися нові можливості для «відродженої» людини у 1927 р. (цього року розпочалося будівництво Дніпровської гідроелектростанції). Очевидно, що письменник змалював місто Запоріжжя третього десятиліття ХХ ст.: «Десь за насипом залізниці знаходилися німецька колонія Бентань та Кичкас» [7, с. 175].

Г. Шкурूपій пригадував, що часто писав матеріали до газет, і після робкорівських дописів навчився писати й великі статті. Відомо, що за два роки до написання роману Г. Шкурूपій та Д. Бузько (у романі – Петро Пустовійт) вирушили «... старим Дніпром в останній раз», бажаючи побачити, на які жертви намагалася піти влада, заради створення прогресу. Метою подорожі був Дніпрельстан – «Мекка всіх туристів та будівників по Україні» [7, с. 170]. І якщо основні 25 розділів роману пронумеровані та названі, то розділи-вкраплення – лише названо («В осередку вандей», «Театральні декорації», «Міркування про кактуси та вербу», «Форпост», «Розвінчана романтика», «Розмова про аліменти», «Електричні копальні»). Умонтовані в сюжет роману художні репортажі – це «... вражіння від подорожі», які С. Жигун назвала «циклом нарисів» [9]. Тож, у традиційну романну оповідь вкраплено художні репортажі. М. Титаренко визначила художній репортаж як «... наш український унікальний репортажно-літературний нон-фікшн гібрид» [8], адже виник він на помежів'ї журналістики та літератури, виявляє генологічну подібність до жанрів документальної літератури, у якій нашаровуються різноманітні стилістичні елементи.

У романі лоцман Гаркуша супроводжує репортерів (Теодора Гая та Петра Пустовойта) «... найцікавішими порогами – Лоханський та Ненаситець» [7, с. 173]. Репортери означаються займенником «ми» і знайомляться з новим середовищем: «... ми дуже шкодували, що не захопили з собою фотографічного апарату, і тепер не

зможемо зафіксувати для історії деякі малюнки з нового побуту» [7, с. 172]. Найекстремальнішою стала мандрівка Гадючим порогом: «Ми міцніше вхопилися за трухляві дошки каюка і затримали подих. Поріг наче виплюнув нас у широке, спокійне плесо ріки, і ми знову підпливли, підпираючись веслами об воду, щоб хоч трохи наздогнати час» [7, с. 174-175].

Паломництво до оспіваних у легендах куточків запорозької землі, зміщує акцент репортажної нарації на особисті враження репортерів – безпосередніх споглядачів зображуваних місць: «От на кілька годин простору спереду пароплава бачиш блискучу, полаковану воду. У воді плещеться вогненний стовп од місяця, і жовте саяво закручується у вирах води в якусь золотаву лемішку.

Спокійне, блискуче плесо води йде до самого обрію.

А там, на обрії, на години простору величезна лінія вогнів. Лінія подвійна, вогні в повітрі й воді. Це ілюмінація, це калейдоскоп блискучих вогнів. Вони танцюють, міняються, і навіть очам радісно дивитися на них. Таке враження, що ніби хтось зібрав усі зорі з неба в жменю і розсипав їх у блискучу воду Дніпра» [7, с. 169]. Автор передає враження не лише від мандрівки, а й від зустрічей із відомими особистостями. Наприклад, відвідуючи музей Запорозької Січі репортери зустрічаються з «... дуже симпатичним, уже стареньким, але ще живим і натхненно-батьорим дідком» [7, с. 170] – професором Дмитром Яворницьким.

Репортерів упродовж мандрівки не лякають небезпечні дніпровські пороги: «... останні три пороги – Будинський, Лишний та Гадючий – ми проїхали човном (каюком), так званим «козацьким ходом», цебто найнебезпечнішими місцями» [7, с. 173]. Пізнання середовища й «занурення» в нього підпорядковується меті подорожі – поглянути востаннє на славнозвісні історичні пороги.

Головний персонаж наділений роздвоєним сприйняттям реальності. З одного боку, Теодор Гай розчаровується зовнішнім виглядом порогів, невдоволено розмірковує: «Звичайнісінькі собі насипи піску – це фортеці, а далі каміння й кулясті могили» [7, с. 173]. Оманлива візія дніпровських порогів, підживлена людською уявою, насправді видалася не такою чарівною, як очікував Теодор Гай: «Пороги не ревуть, а лише шумлять. Од них лунає шум, як од вітру в лісі. Трохи гуркоче лише Ненаситець. Вражіння від цього гуркоту таке, що ніби вулицею йде сотня ваговозів, навантажених камінням» [7, с. 173]. Знецінення краси водної стихії, неможливість осягнути велич природи, призводить до подібних висновків.

Оповідач ставить під сумнів доцільність знань про минуле, отриманих у спосіб навіювання інформації: «Доводилось лише дивуватись, як легко піддатися на романтичну облуду прочитаної белетристики» [7, с. 173]. В іншому епізоді простежуємо кардинально інший погляд на минувшину – історичні місця причаровують головного персонажа: «... скрізь, куди не посується, віяло старовиною, легендою про запорожців та казками про Січ. Острів Хортиця, як живий свідок минулого, ще тримав на собі рани від руйнації Січі» [7, с. 177]. Погляд репортерів зосереджений на історичних місцях (Трипільські гори, Дніпро, Канів, Кременчук, Запорозька Січ) та відомих особистостях (Тарас Шевченко, отаман Зелений, Дмитро Яворницький).

Репортери відважно пережили хвилини душевного потрясіння, але досягнути багатогранності краси не змогли: «... коли ми пройшли перші шість порогів, то вся романтика, що століттями була закладена в нашу кров та голови, вивілялась дощенту. Ніяких водоспадів! Ніяких семиповерхових скель!» [7, с. 172]. Теодор Гай стає свідком справжнього «... бою людини з природою» та її масивними породами: «Тиша, що була навколо, раптом увірвалася. Грім вибухів роздер її на шматки, і луна розкидала її по всьому Дніпрі. Вибухи щоразу ставали інтенсивніші й напруженіші. Вони глушили й забивали подих <...> Бій був немилосердний і жорстокий <...> Люди рвали набоями гранітові скелі, і сивий дим з камінням летів у повітрі» [7, с. 175]. Майбутня споруда перевершує сподівання героїв: «... коли ж ми підійшли ближче до центру Кичкасу і побачили американських інженерів у сомбреро, у високих черевиках, у штанах пляшками, ми остаточно переконались, що перед нами справжні, коли не золоті, то електричні копальні» [7, с. 175]. Головний персонаж упевнюється, що грандіозний успіх подальшого руху будівництва визначає вагомий антропогенний фактор: «...на правому і лівому боці Дніпра тисячі людей копають землю, тисячі коней і возів, здіймаючи неймовірну куряву, довгими нескінченними ланцюгами возять ґрунт» [7, с. 176].

Теодор Гай спостерігає за фізичним внеском людей у будівництво Дніпрельстану: «Вулицями Кичкаса гуркотять ваговози, автобуси й великі трактори, запряжені у вагони на гумових шинах» [7, с. 176]. У дусі прихильника нових змін репортер оспівує суспільно-економічний поступ переходною доби: «Тут у всьому чувається могутня хода соціалізму, могутній рух уперед. Тут здійснюється електрична мрія

нової України. В цих копальнях здобувають електрику» [7, с. 176]. Простежується позиція митця стосовно руйнування історичного місця і зведення на дніпровських порогах потужної гідроелектростанції. Отже, злиття факту з сюжетною белетристикою підживлюють ідеологічний вектор мислення персонажа.

Окрім традиційної оповіді, художнього репортажу, письменник вкраплює в роман стенограму лекції про важливість індустріалізації та будівництва гідроелектростанції. Теодор Гай слухає лекцію професора про те, якою потужною силою володіє Дніпро, на порогах якого постане Дніпрельстан – це «... штучне сонце півдня нашої прекрасної України» [7, с. 127]. Варто згадати, що лексема «Дніпрельстан» з'явилася в активному вжитку суспільства у 20-х р. минулого століття: «... під такою назвою у 1930 р. вийшли два випуски «Дніпрельстану» щодакного часопису «Шлях індустріалізації». Власне, збірка статей технічного спрямування, які детально описували побудову Дніпрогесу та великих заводів» [10].

Лекція насичена інформацією про поклади залізних руд на Півдні України («... один із найбільших світових центрів залізної руди» [7, с. 122]); згадками про проєкт будівництва гідроелектричної станції, шлюзів, бетонної греблі, залізниці (181 кілометр) від станції Деміруно в Донбасі до станції Марганець у районі Кривого Рога та ін. Представлена навіть загальна вартість величезного проєкту використання нижнього Дніпра (330 мільйонів карбованців). Прикметно, що автор у структуру лекції, багату фактами, зумів вклинити легенду про двох велетнів, які характеризують «анархічну», «неорганізовану» силу дніпровських порогів.

У творі Г. Шкурупія історичне минуле втрачає значення перед масштабною спробою людства подолати тисячолітні надбання природи: «... романтика Запорозької Січі, романтика козацьких боїв та переходів, що вже змалку отруює наш мозок, не дозволяла нам користуватись сучасними засобами сполучення» [7, с. 170]. Романтичне оспівування славного минулого українського народу нівелюється перед будовою величної електростанції, від роботи якої залежатимуть різні області тодішньої Радянської України.

У романі Г. Шкурупія «Двері в день» формально синтезовано художні репортажі із традиційною оповіддю. У представлених художніх репортажах опоетизовані запорозькі пороги поступаються масштабним обертам, розгорнутих владою технічного прогресу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Г. Шкурупій у романі «Двері в день» втілює дві реальності – художню й публіцистичну. Фікційність задуму підсилює реальність звучання голосу репортерів про будів-

ництво Дніпровської ГЕС. Письменник вдало поєднав—різножанрові тексти у спільній текстуальній площині. Перспективою подальших досліджень є аналіз репортажних новел зі збірки «Проза. Том 1. Новели нашого часу» Г. Шкурупія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сінченко О. Теоретична мантия короля футоперей. *Літературний процес : методологія, імена, тенденції*. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. № 4. С. 143–147.
2. Ільницький О. Український футуризм (1914–1930) / пер. з англ. Р. Тхорук. Львів : Літопис, 2003. 456 с.
3. Губарева С. Гео Шкурупій : homo ebriosus як суб'єкт репортажної новели. *Літературознавчі обрії* : праці молодих учених. 2010. Вип. 18. С. 72–79.
4. Цимбал Я. Флірт із нарисом і фактова література. *Цимбал Я. Шляхи під сонцем. Репортаж 20-х років*. Київ : Темпора, 2016. С. 5–18.
5. Рябченко М. Екзистенційні проблеми в поезії та прозі Гео Шкурупія. *Літературознавчі студії* : праці молодих вчених. 2014. Вип. 40. С. 246–252.
6. Цимбал Я. Шкурупій від А до Я. URL : <https://tyzhden.ua/shkurupij-vid-a-do-ia/> *Український тиждень*. 2018. 02 червня (дата звернення : 06.10.2022).
7. Шкурупій Г. Двері в день : роман. *Гео Шкурупій. Двері в день*. Київ : Радянський письменник, 1968. С. 19–182.
8. Титаренко М. Американський новий журналізм : Terra In/cognita. URL : <https://cutt.ly/IZPMUUs> (дата звернення : 02.01.2023).
9. Жигун С. Ігрові прийоми нарації у прозі українського авангарду 20-х років ХХ ст. : на матеріалі творів Л. Скрипника, Г. Шкурупія та М. Йогансена. *Studia Methodologica : альманах* / упоряд. І. В. Папуша. Тернопіль : ТНПУ, 2008. Вип. 24. С. 197–200.
10. Пагутяк Г. Дніпрельстан. *День*. 2017. 01 лютого. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/dniprelstan> (дата звернення : 20.12.2022).